

Kartografija v času Ilirskih provinc

Primer branja starega zemljevida

IZVLEČEK

Leta 2013 mineva dvesto let od konca Ilirskih provinc. Oblikovane so bile zaradi političnih in gospodarskih razlogov, saj je Francija želela z njimi uveljaviti vojaško in gospodarsko moč. Po štirih letih je bilo francoske nadvlade konec, posledice njihovega obstoja pa niso bile kratkotrajne. Jugovzhodnemu delu Evrope so pokazale drugačno, razsvetljeno politično in družbeno ureditev. To se je odražalo tudi v kartografiji, saj je slovenski prostor z Ljubljano predstavljal sicer kratkotrajno, a pomembno geopolitično središče. Posledično se je naše ozemlje na takratnih zemljevidih prikazovalo pogosteje, kar je tudi pri nas prispevalo k uveljavitvi sodobne kartografije tistega časa.

Ključne besede: kartografija, historična geografija, Ilirske province, Slovenija.

ABSTRACT

Cartography at the time of the Illyrian Provinces: Example of reading an old map

In 2013, two hundred years have passed since the end of the Illyrian Provinces. After four years the French domination was over, but the consequences were not so short-termed. Among other things, the southeastern part of Europe was showed a different, more enlightened political and social regulation. This was also reflected in cartography. The Slovenian territory with Ljubljana represented a short-term but significant geopolitical center. As a result, our territory appeared on the maps more frequently and contributed to the implementation of modern cartography at that time.

Key words: cartography, historical geography, Illyrian Provinces, Slovenia.

V zgodovini je vedno obstajal narod, vladar ali politična tvorba, ki je v določenem obdobju narekoval oziroma uveljavljal »svojo« ureditev takratnega sveta. Na prelomu iz 18. v 19. stoletje je v Evropi to bila Francija oziroma njen vladar Napoleon Bonaparte. Veljal je za razsvetljenega vladarja, kar je pomenilo absolutistično vladanje posameznika pod vplivom idej razsvetljenstva (11, 12).

Francija in Slovenija, ki ne mejita, sta bili politično in geografsko najbolj povezani prav v zgoraj omenjenem obdobju. Francoska vojska je prek slovenskega ozemlja prodirala v letih 1797, 1805 in 1809. Leta 1809, ob koncu tako imenovane Avstrijske vojne med Avstrijskim cesarstvom in Združenim kraljestvom na eni strani ter Francoskim cesarstvom in Bavarsko na drugi, je Napoleon zmagal v odločilni bitki pri Wagramu (1). Vojna se je končala s sklenitvijo schönbrunnskega mirovnega sporazuma in nastankom Ilirskih provinc. Zajemale so ozemlje Goriške, Trsta, Istre, Kranjske, ozemlje južno od Save med Kranjsko in Bosno, ozemlje Dalmacije, Boke Kotorske in Dubrovnika (17). Leta 1810 jim je bila priključena še vzhodna Tirolska, leto pozneje pa odvzetega nekaj ozemlja na račun (Napoleonove) Kraljevine Italije.

55.000 kvadratnih kilometrov veliko in razpotegnjeno ozemlje je bila geografsko nehomogena in geostrateško zelo ranljiva politična tvorba. Vzpostavitev meja glede na naravnogeografske značilnosti, neodvisno od etnične sestave prebivalstva je kazala na to, da je bil razlog njene vzpostavitve strateški (15). Ilirske province so namreč Franciji odpirale kopensko pot do Osmanskega cesarstva, omogočale nadzor obal Jadranskega morja, Avstriji pa zapirale poti do morja, kar je omogočalo učinkovitejšo trgovsko blokado Združenega kraljestva, ki je bilo velik nasprotnik Napoleonove Francije ter avstrijski zaveznik.

Kartografija tistega časa

Na začetku 19. stoletja je prišlo do vzpona »sodobne« kartografije. Pod vodstvom družine Cassini je že pol stoletja prej začel nastajati prvi topografski zemljevid Francije. Naredili so ga s pomočjo takrat najsodobnejših tehničnih pripomočkov, na podlagi obsežnih in dolgotrajnih meritev ter z uporabo triangulacijske metode za določanje lege točk na terenu. Temu pionirskemu delu so postopoma sledila kartografska dela v drugih državah. Na območju Habsburške monarhije se je sodobni način kartografskega prikaza s triangulacijo začel leta 1762. Zahodni del monarhije je bil kartografsko obdelan okrog leta 1830, vključeni so bili tudi ozemlje današnje Slovenije, del celinske Hrvaške in Dalmacija (10).

Med letoma 1763 in 1787 je bila v Avstrijskem cesarstvu narejena prva sistematična vojaška topografska izmera, vendar Jožefinski vojaški zemljevid, ki je nastal na podlagi te izmere, nima točne geodetske podlage (5). Kljub temu

Avtor besedila in fotografij:

PRIMOŽ GAŠPERIČ, prof. zgod. in geogr.

Geografski inštitut Antona Melika

Znanstvenoraziskovalnega
centra Slovenske akademije
znanosti in umetnosti

Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana

E-pošta: primoz.gasperic@zrc-sazu.si

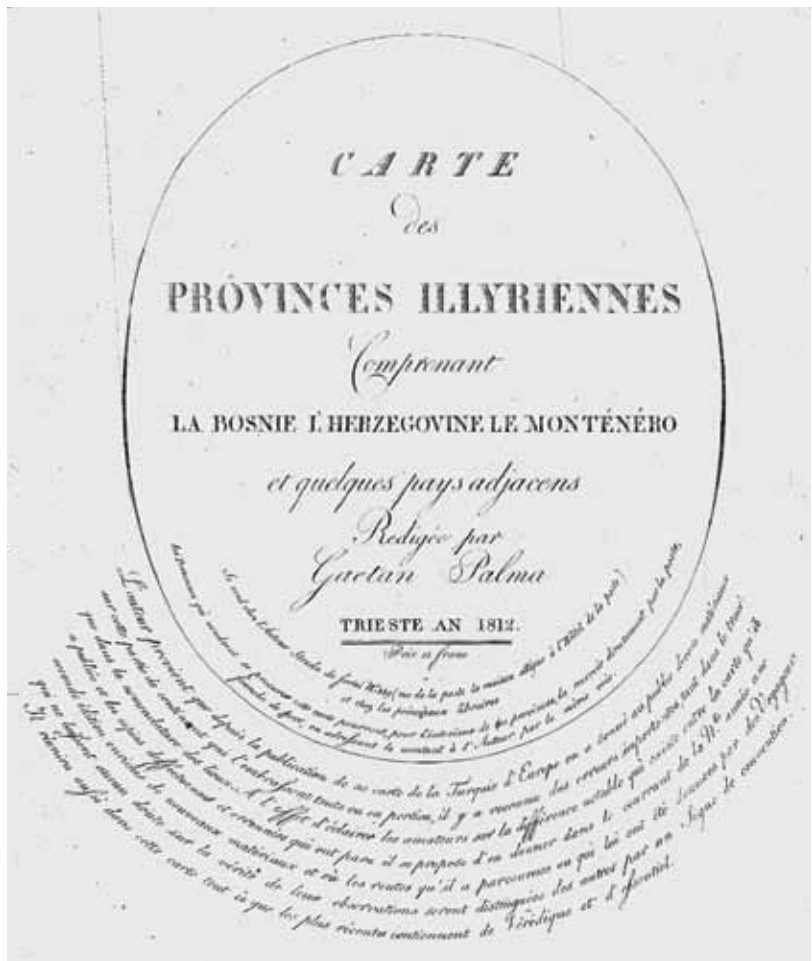
COBISS 1.04 strokovni članek

ga zaradi velikega merila, natančnosti izdelave, gostote podatkov in tudi majhne kartografske popačenosti uvrščamo med najboljša kartografska dela druge polovice 18. stoletja. Nastal je kot posledica sedemletne vojne s Prusijo, ki je potekala med letoma 1756 in 1763. Izkazalo se je namreč, da lahko slaba kakovost zemljevidov in s tem nepoznavanje terena usodno vpliva na potek vojn (4).

Zemljevid kot izrazno sredstvo

Kratko obdobje obstoja Ilirskih provinc bi lahko razumeli kot razmeroma nepomembno, zgolj kot kratek izsek iz zgodovine Slovencev, kar pa ne drži. Ilirske province so kot posledica širitve francoskega političnega in vojaškega vpliva proti vzhodu zapustile neizbrisen pečat na območju sodobne Slovenije. V mislih nimamo le sprememb v jezikovni, družbeni in politični zavesti Slovencev, temveč tudi način prikaza dela slovanskega ozemlja, združenega v enotno politično tvorbo. Ta sprememba je pritegnila tudi francosko kartografijo, ki je pripomogla ohraniti zgodovinski spomin na Ilirske province.

Starejši zemljevid ima kot zgodovinski dokument, ki razkriva politično in kulturno podobo obdobja, v katerem je nastal, dodatno sporočilno vrednost. Je rezultat dveh dejavnikov: izdelave in uporabe. Njegov naročnik z željo in idejo ter izdelovalec s svojo stvaritvijo odsevata kulturne, politične in družbene razmere tistega časa, uporabnik pa je skupek teh pričakovanj. Tako kartografski izdelek predstavlja vzročno-posledični preplet vseh vpletenih.

Slika 1: Naslov zemljevida Ilirskih provinc z avtorjevim komentarjem.

Zemljevid lahko razumemo kot vrsto jezika, namenjenega določeni javnosti. Izraža tudi obliko znanja, ki ga je imelo okolje, v katerem je nastal, ter ga izrazilo v kartografski obliki (16, 3, 2, 8). Vzrokov za nastanek zemljevidov je veliko, za uporabnike pa sta najpomembnejša njihov namen in povednost.

Za preučevanje ali ugotavljanje lastnosti zemljevida je pomembna okoliščina, da lahko kartografske prikaze s »sorodnim« imenom kaj hitro pomešamo. Lep primer tega je Jožefinski vojaški zemljevid, ki ga neka-

teri enačijo z Jožefinskim katastrom (18), ta pa kot kartografsko gradivo skoraj ne obstaja.

Prednosti in pomanjkljivosti starejših zemljevidov

Namen zemljevida je natančno in čim manj popačeno prikazati del Zemljinega površja. Težava nastane, če bralec ne zna dovolj dobro brati starejših zemljevidov ali pa izbran zemljevid ne ponuja vseh zelenih podatkov. Zato je naša želja opozoriti na prednosti in pomanjkljivosti starejših zemljevidov na konkretnem primeru.

Pregled ducata naključno izbranih zemljevidov iz zbirk Zemljepisnega muzeja Geografskega inštituta Antona Melika Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, ki delno ali v celoti prikazujejo ozemlje Ilirskih provinc in so nastali med letoma 1778 in 1836, nakazuje značilnosti tega obdobja (6). Izbrali smo Zemljevid Ilirskih provinc iz leta 1812 z naslovom *Carte des Provinces Illyriennes comprenant la Bosnie, l'Herzégovine, le Monténéro et quelques pays adjacens*, saj je zelo dober primer kartografije obravnavanega obdobja in prikazuje celotno ozemlje Ilirskih provinc. Nastal je po naročilu prvega glavnega guvernerja Ilirskih provinc maršala Marmonta. Njegov avtor in založnik je vojaški kartograf Gaetan Palma, ki je bil nekaj časa v francoski službi in je zemljevid izdal v Trstu (14). Sestavljen je iz štirih enako velikih listov, celoten zemljevid pa meri 92 x 124 centimetrov. Njegova dobra stran je, da v večjem delu prikazuje tudi ozemlje zunaj meja Ilirskih provinc, kar bralcu omogoča lažjo prostorsko predstavbo.

V desnem zgornjem kotu je vrisana pokončna elipsa, v kateri so navedeni naslov, avtor, kraj in letnica izdaje ter podatki o možnosti nakupa zemljevida, pod njo pa je avtorjev komentar. Ali je podoba elipse tudi alegorična upodobitev jajca v gnezdu, lahko le ugibamo, vsekakor pa so bili takrat dekorativni dodatki še zelo pogosti, čeprav so jih ob koncu 18. stoletja, še izraziteje pa v 19. stoletju, postopoma opuščali.

Zemljevidi imajo vrisano merilo in vpisano kartografsko projekcijo, ki spadata med matematične elemente zemljevidov. Značilno za starejše zemljevide je, da pogosto nimajo navedenega ne številčnega merila ne projekcije, v kateri so izdelani. Zato smo se odločili, da ju poskušamo določiti. Merilo obravnavanega zemljevida je grafično in opisno, sestavlja pa ga šest enako dolgih pasov, ločeno za vsako mersko enoto. Pri določanju številčnega merila oziroma razmerja med določeno enoto in tej enoti ustrezno razdaljo v naravi smo uporabili različne načine ugotavljanja. Izmerili smo deset poljubno izbranih smeri in

razdalj, določili njihovo dolžino ter jih primerjali z enakimi razdaljami na sodobnem zemljevidu. Nato smo preračunali podatke iz grafičnega merila. Dolžine merilnih pasov smo primerjali z navedenimi merskimi enotami (metri, milje in drugo) in ugotovili, da je merilo našega zemljevida približno 1 : 650.000.

Na zemljevidih z začetka 19. stoletja je redko narisana kartografska projekcija, še redkeje pa je tudi poimenovana ali opisana. Na obravnavanem zemljevidu je mreža poldnevnikov in vzporednikov lepo vidna. Določanje zemljepisne širine in dolžine za posamezne točke na zemljevidu je pokazalo nekaj odstopanj od sodobnih podatkov ter razpotegnjenost, značilno predvsem za obalni pas. Na zemljevidu lahko vidimo poldnevniko v obliki ravnih črt, ki se žarkasto stekajo iz namišljene točke nad zemljevidom, vzporedniki pa tvorijo med seboj enako oddaljene vzporedne loke. To kaže, da je bil zemljevid izdelan v eni od stožčnih projekcij, katerih uporaba je bila in je še vedno pogosta za območja zmernih zemljepisnih širin (9).

Slika 2: Grafično merilo zemljevida.

Zemljevid ima poleg kartografskega prikaza ozemlja Ilirskih provinc in sosednjih območij še tako imenovano medokvirno in zunajokvirno vsebino, ki podrobneje predstavlja njegove lastnosti in razlagata posamezne kartografske elemente. Medokvirna vsebina vsebuje podatke o vrednosti koordinat, s katerimi izbrani točki na zemljevidu določamo zemljepisno dolžino in širino. Zunajokvirna vsebina obsega vse podatke zunaj okvira zemljevida. Oba pojma sta sicer novejša in sta namenjena opisu sodobnejših zemljevidov. Za obravnavano obdobje je povsem običajno, da je bila ta vsebina med kartografskim prikazom ozemlja in notranjim okvirom zemljevida.

V legendi zemljevida, razdeljeni na dva dela, so pojasnjeni različni kartografski elementi: za kraje, ceste, meje in pošto. Podatki v obeh delih so navedeni v francoščini. Krajevna imena na zemljevidu so zapisana večinoma v italijanščini, ponekod so poitalijančena, nekatera pa so tudi v nemščini ali enem od slovanskih jezikov. Poti in naselja so zelo dobro razdelani in razloženi v legendi.

Posebna zanimivost so oznake za poštno razdalje oziroma označene poti, po katerih je potovala pošta. Naselja, v katerih je bila poštna postaja, so označena s poštnim rogom. Poštna razdalja je pomenila pot med dvema poštnima postajama in je merila približno 15 kilometrov oziroma dve avstrijski milji (7). Razdalja je bila normativ za menjavo konj, tehnično pomoč, počitek, obračun in ostalo. Zaradi različne reliefne zahtevnosti in urejenosti poti so se razdalje med poštnimi postajami tudi razlikovale. Glede na enoto ene poštno razdalje je bila cesta označena z različno dolžino in številom pravokotno ležečih črtic na cestni liniji. Prečna črtica, ki je merila 3 milimetre, je označevala eno poštno razdaljo. Dve sekajoči črtici sta pomenili dve poštni razdalji, polovična črtica pol poštno razdalje, pika nad cesto pa njeno četrtino.

Na zemljevidu pa ni prikazana raba zemljišč. Označena so le nekatera mokrišča. Rečno mrežo sestavljajo večji in manjši vodotoki, ki pa jim je zaradi podobnosti z oznako za pešpoti težko slediti, kar otežuje branje

zemljevida. Ponekod so bralcu v pomoč imena vodotokov.

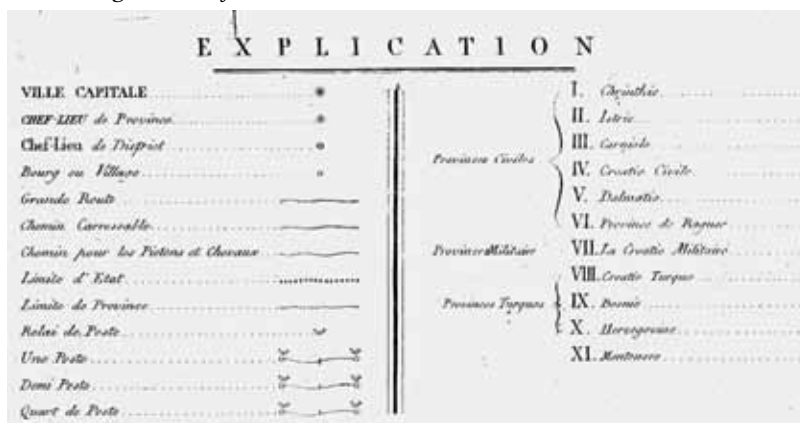
Meje so glede na upravno razdelitev prikazane na dva načina. Zunanjo mejo Ilirskih provinc oziroma državno mejo ponazarjajo križci. Zarisani so povsod, kjer meja ne poteka po rekah in morju. Meje posameznih provinc so označene z pikicami.

Relief je zelo plastično prikazan in bralcu dobro pomaga pri branju zemljevida. Obravnavano obdobje je bilo čas prehoda od stilizacijske (preproste oblike tako imenovanih krtin različnih višin in oblik) k plastični metodi (trirazsežnost ponazarjajo barvni odtenki ter črtice in pike) prikaza razgibanosti površja. Za prvo polovico 19. stoletja je značilen tudi razvoj metode črtkanja, ki jo je leta 1799 znanstveno utemeljil saški major Johann Georg Lehmann. Temelj metode so črtice različnih dolžin in debelin, ki so narisane v smeri zniževanja površja. Dolžina in debelina črtic izražata naklon površja, njihova lega in razporeditev pa nakazuje reliefne oblike (13). Pri obravnavanem zemljevidu še ne gre za pravo Lehmannovo metodo črtkanja, je pa njen zelo dober približek.

Sklep

Napoleon se je kot odličen strateg in vojskovodja dobro zavedal pomena kartografije in pravilne uporabe zemljevidov. Sodobna tehnika z vsemi napravami, ki »mislijo«
namesto nas, je tudi posledica takratnega kartografskega razvoja. Pri posamezniku ima žal lahko nasproten učinek za spodbujanje logičnega sklepanja ali

Slika 3: Legenda zemljevida.

urjenja občutka za orientacijo v prostoru. Poznavanje starejših zemljevidov je v marsičem povsem drugačno, saj so izjemen vir za učenje zgodovine s »pridihom« geografije. Lahko so učno polje več strok in znanosti, ki jih s kartografskim prikazom lažje in hitreje osvojimo.

Zemljevid Ilirskih provinc spada med najbolj kakovostne kartografske izdelke svojega časa. Njegove glavne odlike so razmeroma veliko merilo, za tisti čas zelo kakovosten kartografski prikaz reliefa in natančna razčlenitev nekaterih kartografskih elementov. Celostna upodobitev Ilirskih provinc je bila izdelana za povsem praktičen in vsakdanji namen – bolj poznati in vsestransko razumeti prikazano območje. Zato je zemljevid lep primer prepletanja zgo-

Slika 4: Izsek iz zemljevida s prikazom Ljubljane z okolico.

dovine, geografije, kartografije in takratne družbeno-politične ureditve. Njegova visoka obletnica pa je brez

dvoma lahko še dodatna spodbuda za odkrivanje naše preteklosti s pomočjo zemljevidov (19).

Viri in literatura

1. Callender, G. A. R., Bullocke, J. G. 1963: Napoleonic campaigns – The Austrian war of 1809. Encyclopaedia Britannica 16. London.
2. Fridl, J., Urbanc, M. 2006: Sporočilnost zemljevidov v luči prvega svetovnega atlasa v slovenskem jeziku. Geografski vestnik 78-2. Ljubljana.
3. Fridl, J., Urbanc, M. 2008: Kartografski in drugi grafični prikazi kot nepogrešljiva učila pri izobraževanju za trajnostni razvoj. Geodetski vestnik 52-4. Ljubljana.
4. Gábor, M., Podobnikar, T., Gábor, T. 2009: Mozaičenje listov kart merila 1 : 75.000 tretje vojaške izmere Avstro-ogrske. Geodetski vestnik 53-3. Ljubljana.
5. Gašperič, P. 2007: Kartografske upodobitve Slovenije skozi čas. Acta Geographica Slovenica 47-2. Ljubljana. DOI: 10.3986/AGS47205
6. Gašperič, P. 2010: O Zemljevidu Ilirskih provinc avtorja Gaetana Palme iz leta 1812. Acta Geographica Slovenica 50-2. Ljubljana. DOI: 10.3986/AGS50205
7. Juriševič, F. 1981: S pošto skozi preteklost Slovenskega Primorja in Istre. Koper.
8. Kladnik, D., Urbanc, M., Fridl, J., Orožen Adamič, M., Perko, D. 2006: Ein Kartenfund in Slowenien und sein Faksimiledruck. Ein wichtiges Ereignis für Sloweniens und Österreichs historische Geographie. Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft 148. Wien.
9. Lovrenčak, F. 1996: Matematična geografija. Ljubljana.
10. Macarol, S. 1977: Praktična geodezija. Uvod – historijski razvoj geodezije. Zagreb.
11. Medmrežje 1: http://sl.wikipedia.org/wiki/Napoleon_Bonaparte (22. 5. 2013).
12. Medmrežje 2: http://sl.wikipedia.org/wiki/Razsvetljeni_absolutizem (22. 5. 2013).
13. Perko, D. 2001: Analiza površja Slovenije s stometrskim digitalnim modelom reliefa. Geografija Slovenije 3. Ljubljana.
14. Scott, V. 2003: Tooley's dictionary of mapmakers 3. Tring.
15. Šumrada, J. 2006: Napoleon na Jadranu. Poglavitne poteze napoleonske politike v Ilirskih provincah. Koper, Zadar.
16. Urbanc, M., Fridl, J., Kladnik, D., Perko, D. 2006: Atlant in slovenska nacionalna zavest v 2. polovici 19. stoletja. Acta Geographica Slovenica 47-2. Ljubljana. DOI: 10.3986/AGS46204
17. Vodopivec, P. 2006: Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja. Ljubljana.
18. Zorn, M. 2007: Jožefinski vojaški zemljevid kot geografski vir. Geografski vestnik 79-2. Ljubljana.
19. Zorn, M. 2009: Uporaba zgodovinskih virov pri sorodnih vedah zgodovine. V zlatih črkah v zgodovini. Kronika 57. Ljubljana.